

16. Шпакова Р. П. Легитимность и демократия (уроки Вебера) // Р. П. Шпакова / Полис – 1994. - №2. – С. 169-174
17. Collins R. Weberian sociological theory. Cambridge: Cambridge University Press, 1986
18. Horowitz I.L. The Norm of Illegitimacy – Ten Years Later [Text] / I.L.Horowitz // Legitimation of Regimes. International Frameworks for Analysis / Conference on Legitimation and Deligitimation of Regimes, City University of New York, 1977
19. Mommsen W.J. Weber and German Politics: 1890-1920. Chicago, 1984.
20. Mommsen W.J. The Mommsen W. Max Age of Bureaucracy. Perspectives on the Political Sociology of Max Weber. Oxford, 1974.

Отримано 12.10.2014 р.

УДК 316.774

Сисолятіна А.В. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, аспірант

ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИТОКИ ТЕОРІЇ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИБОРУ

В статті розглянуто передумови для виникнення та концептуального розвитку теорії раціонального вибору як в економічній, так і в соціологічній теорії, дається характеристика основних концептуальних положень даної теорії. Аргументовано, що проблема раціональної поведінки є багатоаспектною та мультидисциплінарною.

Ключові слова: економічна теорія, утилітаризм, соціологічна теорія, теорія раціонального вибору, дія, раціональна поведінка, актор

В статье рассмотрены предпосылки для возникновения и концептуального развития теории рационального выбора как в экономической, так и в социологической теории, дана характеристика основных концептуальных положений данной теории. Аргументировано, что проблема рационального поведения является многоаспектной и мультидисциплинарной.

Ключевые слова: экономическая теория, утилитаризм, социологическая теория, теория рационального выбора, действие, рациональное поведение, актор

The article deals with prerequisites for the formation and the conceptual development of the rational choice theory both in the economic and sociological theories, described the main conceptual foundations of this theory. The problem of rational behavior is a multidimensional and multidisciplinary.

Keywords: economic theory, utilitarianism, sociological theory, rational choice theory, action, rational behavior, actor

Актуальність теми. Теорія раціонального вибору з кінця минулого століття вже не виступає в межах суто економічної теорії, вона відзначається значним пізнавальним потенціалом в сучасній теоретичній соціології, однак її науковий статус в структурі соціологічного знання загалом залишається невизначеним. Проблема раціональної поведінки є багатоаспектною і мультидисциплінарною і про це в повній мірі свідчить багата історія її дослідження, яка охоплює різні часові періоди і наукові області. Вперше дана проблема набула статусу ключової в британській моральній філософії епохи раннього Нового часу. Згодом вона була успішно концептуалізована в етичному напрямку утилітаризму та в класичній економічній теорії. Слід підкреслити, що більшість економістів і сьогодні продовжує сприймати ідею практичної

раціональності людських вчинків як свого роду «природне апріорі». З позиції ж інших соціальних наук прийняття моделі раціонально дійового індивіда аж ніяк не є само собою зрозумілим.

З другої половини XIX століття тема оптимального вибору соціальними суб'єктами певної моделі своєї раціональної поведінки постає важливим предметом соціологічного аналізу і залишається актуальною. Питання про оцінку раціональності дії як атомарної одиниці соціальної реальності піднімалося в тому чи іншому аспекті в працях більшості творців сучасної соціологічної теорії. Концепція раціонального вибору, розвинена в рамках сучасної економічної теорії, на даний час висувається в якості універсальної парадигми дослідження для всіх соціально-гуманітарних наук. Однак ця теорія цілком орієнтується на раціональну поведінку суб'єкта в ринковій економіці та не враховує нераціональні і навіть ірраціональні його дії і мотивації. У соціологічній теорії раціонального вибору важливу роль відіграють поняття соціальної організації та соціальних інститутів, і проявляється це неоднозначно. В одному випадку ці поняття вживаються як даність, як щось фіксоване, те, що утворює структуру, котра спрямовує вибір і переводить індивідуальні дії в системні результати. В іншому випадку вони проблематизуються, і на перше місце виходить актуальне питання про те, як і чому раціонально дійові індивіди вибудовують такі інститути і потім підтримують їх існування.

Враховуючи вище зазначене, **метою** даної статті є характеристика основних висхідних концептуальних положень теорії раціонального вибору в економічній теорії та соціології.

Передумови для виникнення та розвитку теорії раціонального вибору виникли ще в середині XVIII – поч. XIX ст. у вченнях про моральність шотландської школи моралі, представники якої вперше запропонували індивідуалістичну концепцію раціональної поведінки людей і звернули увагу на її корисність для пояснень інших суспільних явищ. Адам Сміт, що належав до цієї школи, застосував цю концепцію для пояснень ринкових відносин. Інше джерело її походження – ідеї прихильників школи утилітаризму, які відмовилися розглядати поведінку людей на основі різного роду апріорних ідей і упереджених думок. На противагу цьому вони стали пояснювати вчинки і поведінку індивідів виключно тими результатами, до яких вони призводять. Тому вони перестали розглядати дії людей заздалегідь як хороші чи погані, поки не будуть відомі їхні результати [5].

Засновник школи утилітаризму І. Бентам висунув основний принцип, згідно з яким етика повинна бути орієнтована на досягнення щастя для найбільшої кількості людей. На його думку, це щастя може бути навіть математично прораховане як баланс задоволень і страждань при певній поведінці. Всі соціальні актори, на думку Бентама, прагнуть до задоволення своїх бажань. Щастя, або користь полягає в задоволенні, але за відсутності страждання, тобто щастя полягає в чистому, тривалому і безперервному задоволенні. І задоволення, і користь розумілися Бентамом гранично широко: насолода – це будь-яка насолода, в тому числі чуттєва, користь – будь-яка користь, в тому числі вигода. І. Бентам безумовно «генералізував» принцип корисності, вважаючи, що він узагальнює всі відомі принципи моралі [13].

Джон Стюарт Мілль надав утилітаризму статус концепції, не тільки виступивши зі спростуванням численних критиків вчення Бентама, а й сформулювавши позиції утилітаризму по відношенню до апіоризму і інтуїтивізму. Всі актори прагнуть до задоволення своїх бажань, і щастя, або користь полягають в чистому, тривалому і безперервному задоволенні. При цьому утилітаризм – це теорія, яка спрямована проти егоїзму, тобто проти такої точки зору, згідно з якою добро полягає в задоволенні людиною особистого інтересу. Прийнятність або неприйнятність в кожному конкретному випадку одержуваного задоволення або вигоди визначається тим, сприяють вони досягненню найвищої мети, тобто спільного щастя. На цьому ж ґрунтується визначення (оцінка) явищ і подій як хороших чи поганих. В полеміці з критиками утилітаризму Мілль прояснює принцип користі. Користь дійсно полягає в щасті. Але це не особисте, а загальне щастя: від актора потребується не прагнути до власного щастя, а сприяти щастю інших людей. Такого роду вимоги мають сенс. Оскільки було б наївним сподіватися на досягнення загального щастя і навіть щастя значної частини соціуму, принцип користі насправді передбачає, в першу чергу, прагнення людини до усунення та зменшення нещастя. А це вже цілком реалістична мета. Проголошуючи загальне благо як вищий принцип моральності, Мілль, як і його попередник Бентам, підкреслював, що людина повинна, маючи на увазі вищий моральний принцип, прагнути забезпечити хоча б своє приватне благо. Цілком у дусі протестантської етики тим самим передбачається, що актор має виконати в першу чергу своє професійне і соціальне призначення, але виконати його по совісті.

Згідно з класичним утилітаризмом, як він був сформульований Бентамом і розвинений Міллем, оцінка вчинку повинна ґрунтуватися на результатах дії, причому дії, взятої автономно, як окремо здійсненого акту. Але в інтерпретації Мілля до цього не зводяться підстави оцінки: дотримання прав інших людей також допустимо розглядати в якості одного з результатів дії. Строго кажучи, права людини виступають деяким стандартом, виконання якого ставиться кожній людині в обов'язок. Більш того, кожна дія має в кінцевому рахунку співвідноситися з принципом користі, і цей принцип – теж певний стандарт для оцінки вчинків. Таким чином, виникає два типи підстав оцінки: результат, до якого привів вчинок, і стандарт, або правило, якому вчинок повинен відповідати [13].

Відомий економіст та філософ Уільям Стенлі Джевонс вважав, що основною проблемою економічної науки є максимізація задоволення. Він запропонував поняття «корисність», яке означає абстрактну властивість об'єкта відповідати нашим цілям, тобто «Все, що доставляє нам задоволення або позбавляє від страждань, може бути корисним» [1]. Зі своєї теорії корисності Джевонс виводить теорію обміну, яка одночасно є і теорією цінності. Вказуючи на багатозначність поняття «цінність», під яким було прийнято розуміти і споживчу, і мінову цінність, автор вважає за краще звести його тільки до останньої, тобто до пропорції обміну одного блага на інше.

Одним з найбільш оригінальних англійських економістів кінця XIX - початку XX ст. був Ф.І. Еджуорт, який зробив важливий внесок у розвитку теорії обміну і ціни. Еджуорт вперше запропонував розглядати корисність як функцію кількості не одного, а декількох, у найпростішому випадку, двох благ і винайшов криві

байдужості, на яких базується теорія обміну, яка послужила надалі основою для ординалістської теорії споживчого вибору.

Проблема раціональної поведінки та прийняття рішень в економіці виникло задовго до появи математичної теорії. Теоретичні передумови класичної політичної економії сформувалися не тільки під впливом суто економічних досліджень. Своїм походженням вони зобов'язані багато в чому впливу тих уявлень про раціональну поведінку людей, які вперше з'явилися в рамках нової індивідуалістичної концепції моралі. Індивідуалістичний підхід при поясненні економічних явищ і процесів застосував А. Сміт у своїй фундаментальній праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» і вважав, що кожна окрема людина, має на меті лише власний інтерес, переслідує лише власну вигоду, причому в цьому випадку вона направляє до мети, яка не входила в її наміри. Переслідуючи свої власні інтереси, вона часто більш дієво служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне служити їм [4]. Згідно даного підходу, раціональною вважається така поведінка індивіда, яка призводить до найбільшої його вигоди чи користі і досягається шляхом максимізації його вигоди. За твердженням А. Сміта та інших класиків політичної економії, вона має сприяти досягненню багатства та добробуту всього суспільства. На цій основі виникло уявлення про «економічну людину» (*Homo economicus*), згідно з яким вона завжди вчиняє розумно, не піддається емоціям, сторонньому впливу і добивається досягнення максимуму вигоди при прийнятті своїх рішень.

Представники неокласичної теорії в економіці, яка виникла пізніше, замінили принцип оцінки поведінки за допомогою балансу задоволень і страждань принципом взаємного обміну товарами, якщо цей обмін відбувається чесно. Таким шляхом ідеї індивідуалізму, раціонального, або розумного, вибору при прийнятті рішень були використані для аналізу економічної діяльності і насамперед вивчення ринкових відносин. Тому надалі теорія раціонального вибору стала розроблятися головним чином в економічних дослідженнях і почала розглядатися суто в координатах економічної теорії.

Альфред Маршалл, як представник неокласичної економічної теорії, використовував концептуальну схему утилітарної традиції. Проте він розробив свою «теорію користі». Концепція користі, побічної користі і принцип заміщення повністю залежать від схеми «засоби-мета», від уявлень про вибір і аналітичної незалежності цілей. Він вийшов за рамки строго утилітарної теорії економічного життя в двох положеннях. По-перше, він відмовився прийняти постулат про незалежність потреб навіть для евристичних цілей економічної теорії. Це припущення він вважав застосовним тільки до одного типу потреб, які він називав «штучними потребами». Для того ж класу потреб, якими він цікавився в першу чергу, а саме для «потреб, пов'язаних з дійсністю», – він не вважав це припущення придатним. По-друге, він відмовився визнати, що конкретні дії, характерні для економічного життя, слід розглядати лише як засоби задоволення потреб, навіть у рамках економічної науки. Вони в той же час можуть існувати і як «поле для застосування здібностей» і для «розвитку характеру». Базуючись на цих двох положеннях, Маршалл ввів до свого понятійного апарату поняття «діяльність». Діяльність стає для Маршалла важливим емпіричним елементом економічного порядку. Поряд зі зростанням раціональності і накопиченням емпіричних знань розвиток цієї ціннісної системи стає для нього головною

рушійною силою соціальної еволюції. Його трактування інтегрованої ціннісної системи як чогось відмінного від випадкових цілей обмежується цією системою. Він не зміг скористатися логічними можливостями, які надає гіпотеза існування в інших суспільствах інших ціннісних систем. Він також не вичерпав теоретичних можливостей, що відкриваються зв'язком цінностей з конкретною дією, обмежившись лише тими двома аспектами, де цей зв'язок безпосередньо стосується його теорії вигоди. Таким чином, теоретичне значення його відхилення від утилітаристської традиції та емпіричні слідства подальшого руху в цьому напрямку залишилися не розкритими. Але, незважаючи на свою обмеженість, він зробив вирішальний крок, ввівши інтегровану систему цінностей, що розділяється великою кількістю індивідів, чому не було місця ні в утилітарній, ні в радикально позитивістській концепції [12].

Отже, економісти приділяли увагу, насамперед, аналізу оптимізації діяльності індивіда, а саме досягнення максимальної вигоди при мінімальних витратах. Після Великої депресії 30-х рр. ХХ ст. економічні теорії були переосмислені, але основні принципи, що лежать в основі моделі раціонального вибору, залишилися незмінними. До них належать, по-перше, фундаментальний принцип раціональності, який викликає, однак, багато суперечок. Якщо прихильники класичної економічної теорії вірили в об'єктивний характер раціональності, то їх послідовники, неокласики, допускали можливість суб'єктивної її інтерпретації. Якщо колишні уявлення про раціональність ототожнювалися головним чином з формально-логічною доказовістю знання в математиці і емпіричною його верифікованістю в природознавстві, то в даний час вони все ширше залучаються для дослідження різних типів доцільних дій не тільки в науковому пізнанні, але і в практичній діяльності, включаючи діяльність суспільну. Захисники свободи ринку та раціонального вибору, завжди відзначали переваги індивідуального вибору, і виникаючого на його основі, порядку. Всупереч незаперечним фактам вони заявляли, що оптимальний вибір індивідів в кінцевому підсумку завжди призводить до зростання суспільного багатства та добробуту громадян. Тому вони наполегливо виступали проти будь-якого втручання держави в регулювання ринку [4].

Головний недолік теорії раціонального вибору в даному аспекті полягав у тому, що вона ігнорувала фактори невизначеності, нестабільності та випадковості, що виникають в реальних ситуаціях вибору. Деякі теоретики обмежують індивідуальний вибір максимізацією його корисності при певних умовах. Значно більш сильні обмеження на раціональність накладають інші представники теорії раціонального вибору, зокрема, Герберт Саймон, який пов'язував поняття розумного вибору не з отриманням максимальної вигоди, а досягненням задовільного результату. «Підприємця, може зовсім не турбувати максимізація, він може просто бажати отримати той дохід, який вважає достатнім для себе» [12]. Для обґрунтування своїх висновків Г. Саймон посилається не тільки на емпіричні економічні факти, а й на результати емпіричних досліджень психологів. Згідно з висновками психологів, спонукання до дії виникає внаслідок незадоволених прагнень і зникає після їх задоволення. «Якщо ми хочемо пояснити поведінку на основі цієї теорії, ми повинні вважати, що метою фірми є не максимізація, а досягнення певного рівня прибутку, утримання певної частки ринку і певного рівня продаж» [12].

Принцип досягнення задовільного результату Саймон поширював не тільки на прийняття рішень в економічних науках, але надавав йому універсальний характер. «Людина, жива істота, що задовольняє свої потреби, яка вирішує проблему шляхом пошуку, дослідження, для того щоб задовольнити певний рівень бажаного, а не максимізуюча істота, яка при вирішенні проблеми намагається знайти найкращу (на основі певного критерію) альтернативу» [12].

Раціоналістична концепція дії запозичена з неокласичної економічної теорії, однак використовується в соціології теорія раціонального вибору відрізняється від неокласичної економічної теорії. В останній майже не розглядаються соціальні організації та соціальні інститути: одним з її вихідних припущень (по аналогії з припущенням про раціональність індивідів) є наявність досконалого ринку, дозволяє безперешкодно здійснювати трансакції (costless transactions). В економічний аналіз було введено поняття «трансакційних витрат» (transaction costs), проте це скоріше залишкова категорія.

З другої половини XIX століття тема оптимального вибору соціальними суб'єктами певної моделі своєї раціональної поведінки постає важливим предметом соціологічного аналізу і продовжує розроблятися в межах сучасної соціологічної теорії. Однак лише на сучасному етапі розвитку соціології сформувалась цілісна система концептуальних уявлень парадигмального характеру, яка отримала назву «теорія раціонального вибору». Прихильники соціологічної інтерпретації раціонального вибору прагнуть використовувати індивідуалістичний підхід економістів для пояснення соціальних явищ. Проте тут вони зустрічаються з труднощами, що пов'язані з необхідністю аналізу мотивацій індивідів та обліку сукупного результату їх взаємодії в соціальному процесі. Такі результати залежать також від тих законів, норм, правил поведінки, традицій і обставин, які існують в суспільстві і встановлюються в рамках різних громадських інститутів і структур. З такими нормами права, державними установами, правилами поведінки та моралі змушений рахуватися будь-який актор, який прагне максимізувати свою вигоду.

Одним з перших соціологів, який приділяв увагу концептуальному розвитку теорії раціонального вибору, був Вільфредо Парето, який, як і Маршалл, вважав її неадекватною для наукового пояснення конкретної людської дії навіть в суто економічному трактуванні – «Людина не є абсолютно раціональною істотою, у неї є також і почуття, і віра... Джерела ілюзій, що виникають у людей щодо мотивів, що визначають їх вчинки, різноманітні. Одне з головних таких джерел полягає в тому, що величезна кількість людських дій не є результатом доводів розуму. Ці дії чисто інстинктивні, однак людина, яка їх вчиняє, відчуває почуття задоволення, коли знаходить, їх логічні причини. Як правило, вона не дуже строго ставиться до логіки таких пояснень, її цілком задовольняє видимість міркувань, але вона не відчувала би себе спокійно, якби зовсім не вчиняла їх» [8].

Обмеживши економічну теорію елементом користі, він доповнює цю теорію більш широкою синтетичною соціологічною концепцією. У своїй експліцитно концептуальній схемі він робить це за допомогою подвійного використання залишкових категорій. Вихідний пункт – позитивно визначене поняття логічної дії. Це конкретна дія, оскільки вона містить «операції, логічно пов'язані з їхньою метою», як з точки зору актора, так і на погляд стороннього спостерігача. З іншого

боку, нелогічна дія – явно залишкова категорія – тобто це така дія, яка за будь-яких причин не відповідає логічним критеріям.

В. Парето ділить всі людські дії на дві нерівні категорії – ті, що рідко зустрічаються «логічні дії», і ті, що представляють більшість вчинків «дії нелогічні» [8]. Різниця між цими двома категоріями людських дій лежить у відношенні між їхніми цілями та засобами. Парето стверджував, що кожен вчинок має певну мету, до якої ведуть різноманітні засоби. Причому цілі та засоби можуть розглядатися як суб'єктивно, так і об'єктивно.

Слід зауважити, що поняття «логічна» та «нелогічна дія» надалі практично не використовувалися в соціологічній теорії, проте аналіз даних явищ вніс значний вклад у розуміння важливої ролі ірраціональних чинників у людській і соціальній поведінці. Отже, поняття логічної дії явно ширше поняття економічної дії, але немає позитивного, систематизованого трактування неекономічних логічних елементів. Парето в теорії соціальної користі виявляє внутрішню диференціацію серединної ланки ланцюжка «засоби-мета» і елемент кінцевої цінності, який не інтегрований поки в загальнозначущу систему. Для Парето раціональність існувала в якості об'єктивного критерію знання і дії, оскільки вона характеризує досягнення мети не тільки з точки зору безпосередньо дійового суб'єкта, а й тих, хто володіє більшою інформацією.

Викладена Е. Дюркгеймом в «Самогубстві» критика всієї групи утилітарних теорій, які включають фактори спадковості і середовища, призводить до цілого ряду проблем. Оскільки критерії зовнішньоположеності і примушуючої сили явно містять ці елементи у вигляді фактів, що відкриваються актору, соціальні факти перетворюються в залишкову категорію, одержувану методом виключення. У ній виявляються неутілітарні аспекти дії, тобто ті зовнішні фактори, що протистоять актору, які не підпадають ні під категорію спадковості, ні під категорію навколишнього середовища, якщо в цю середу не включати інших людей. Вони утворюють, отже, середовище особливого роду – соціальне середовище [6]. Соціальне середовище утворює ряд умов, які не піддаються контролю для даного конкретного індивіда, але в принципі доступні контролю акторів в їх сукупності. З цієї точки зору, найбільш значний аспект соціального середовища – це система нормативних правил, підкріплених санкціями. Оскільки введено Дюркгеймом поняття «соціальне середовище» включає в себе інтегровану систему таких норм, то звідси впливає й існування загальної системи установок, орієнтованих на кінцеві цінності. Індивідуалізм утилітарної точки зору, таким чином, долається, але в результаті залишається тільки повернутися до ціннісного елементу. Отже, Дюркгейм прийшов до того ж висновку, що й Парето: соціальний елемент передбачає існування загальноновизнаної системи цінностей. Але Парето прийшов до цієї проблеми за допомогою розвитку схеми «засоби-мета» та її узагальнення на раціоналістичному підґрунті, сформував поняття соціального елемента, як мету, яку має переслідувати суспільство. Дюркгейм спирався на дії індивіда, що діє у соціальному оточенні, і потім аналізував це оточення. Тут він виявив загальноновизнану систему нормативних правил як одну з головних складових соціального середовища. Звідси він прийшов до розуміння морального боргу, спочатку як мотиву підпорядкування індивіда даному правилу [9]. Дюркгейм ж повністю виявив цей аспект як відмінну рису структури систем дії, розглянутих в

термінах схеми «засоби-мета» і диференціював структуру і види прояву систем кінцевих цінностей, які для Парето були залишковими поняттями.

Фундаментальний принцип раціональності викликає, однак, багато суперечок. Якщо прихильники класичної економічної теорії вірили в об'єктивний характер раціональності, то їх послідовники, неокласики, допускали можливість суб'єктивної її інтерпретації. Мабуть, одним з перших заговорив про таку інтерпретацію М. Вебер, який вважав її необхідною для розкриття мотивів дійових осіб, хоча він і не відмовлявся від можливості об'єктивного її тлумачення.

Основними компонентами соціальної дії, за Вебером, є цілі, засоби, норми. Сама соціальна дія, що містить зміст і орієнтацію на інших і їхні дії, є ідеальним типом. Критерієм виділення типів соціальної дії є раціональність, точніше, її міра [3]. В даному випадку Вебер використовував поняття раціональності в суто методологічному значенні. За допомогою цього поняття і на його основі він будував типологію соціальних дій. Градація йшла за ступенем реальної осмисленості дії з точки зору розрахунку цілей і засобів.

Проти прагнення соціологів та економістів звести всі мотиви і дії індивідів тільки до інтересів класів і раціональних роздумів свого часу виступав С. Московічі [7]. Він, зокрема, зазначав, що вони «забувають про те, що люди часто діють всупереч своїм так званим інтересам. Закони суспільства – це не закони ринку, навіть якщо ринок охоплює все суспільство. Прагнути висвободити економіку від влади встановлень і вірувань – означає позбавити її ідей і цінностей, звести до тупого механізму. Однак очевидно, що філософські чи релігійні уявлення визначають наші інтереси, визначають те, що нам корисно або шкідливо, що робить нас щасливими або нещасними. Одним словом, економічні принципи детермінуються потужними інтелектуальними й моральними течіями» [7].

Висновки: 1. В економічній теорії теорія раціонального вибору цілком орієнтується на раціональну поведінку суб'єкта в ринковій економіці та не враховує нераціональні і, навіть, ірраціональні його дії і мотивації. У практичному плані такий вибір орієнтується, насамперед, на індивідуалізм і тому протиставляє себе колективізму, зовсім не помічаючи протиріч, що виникають між індивідуальними і суспільними інтересами. І саме тому, використовувана в соціології теорія раціонального вибору відрізняється від неокласичної економічної теорії. В останній майже не розглядаються соціальні організації та соціальні інститути: одним з її вихідних припущень (по аналогії з припущенням про раціональність індивідів) є наявність досконалого ринку, що дозволяє безперешкодно здійснювати трансакції. 2. У головних теоретиків, які вперше перенесли дослідницький фокус тематики оптимального вибору в сферу теоретичної соціології – Парето, Дюргейма, Вебера – ідея раціонально дійового актора залишалася не змінною, відмінність у представлених теоретичних доробках лише у способі вираження, термінологічному апараті та у глибині проведеного ними структурного аналізу.

Список використаних джерел

1. Автономов В., Ананьин О., Макашева Н. История экономических учений. Учебное пособие. – М.: ИНФРА-М. – 2001. – 784 с.
2. Вайзе П. Homo economicus и homo sociologicus: монстры социальных наук // THESIS, Том 1. 1993. Вып. 3, С. 115-130.

3. Вебер М. Государство і суспільство. Нариси соціології розуміння / Макс Вебер; з нім. пер. М.Кушнір. – К.: Вид-дім «Всесвіт», 2012. – 1112 с.
4. Вехи экономической мысли. Т. 1. Теория потребительского поведения и спроса / Под ред. В. М. Гальперина. – СПб.: Экономическая школа., 2000. – 380 с.
5. Гусейнов А.А. История этических учений: Учебник / Под ред. А.А. Гусейнова. – М.: Гардарики, 2003. – 911 с.
6. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд / Эмиль Дюркгейм // Под ред. В. А. Базарова. – М.: Мысль, 1994. – 399 с.
7. Московичи С. Как создаются боги / Серж Московичи // Психологическое обозрение. – 1997. - №2 (5). – С.54-64.
8. Парето В. Социалистические системы / Вильфредо Парето. – М.: Директ-Медиа. 2007. - 131 с.
9. Парсонс Т. О структуре социального действия / Толкотт Парсонс. – М.: Академический проект. 2000. – 800 с.
10. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Джордж Ритцер. – 5-е изд. – СПб.: Питер, 2002. – 688 с.
11. Саймон Г. Рациональность как процесс и продукт мышления / Герберт Саймон // THESIS. – 1993. – Вып. 3. – С.16–38.
12. Саймон Г.А. Теория принятия решений в экономической теории и науке о поведении / Герберт Саймон // Теория фирмы. – СПб.: Экономическая школа, 1995. – С. 54–72.

Отримано 02.10.2014 р.

УДК 316.733

Скокова Л.Г. °

Институту соціології НАН України, старший науковий співробітник, кандидат соціологічних наук, доцент

СТРУКТУРНІ ОБМЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЄВИХ ПРАКТИК

Стаття присвячена розгляду можливостей вивчення структурних обмежень культурно-дозвіллевих практик шляхом аналізу усталених теоретико-методологічних підходів в цій царині, а також через аналіз динаміки ситуації в сфері культури і дозвілля в українському соціумі на основі даних моніторингових спостережень Інституту соціології НАН України.

Ключові слова: структурні обмеження дозвілля, бар'єри культурно-дозвіллевих практик, соціологічний моніторинг, динаміка участі в культурі

Статья посвящена рассмотрению возможностей изучения структурных ограничений культурно-досуговых практик. Проанализированы теоретико-методологические подходы в этой сфере, а также динамика ситуации в сфере культуры и досуга в украинском социуме на основе данных мониторинговых наблюдений Института социологии НАН Украины.

Ключевые слова: структурные ограничения досуга, барьеры культурно-досуговых практик, социологический мониторинг, динамика участия в культуре

The article considers the possibilities of studying the structural constraints of cultural and leisure practices. The theoretical and methodological approaches in this area, as well as the dynamics of the situation in the sphere of culture and leisure in the Ukrainian society on the basis of monitoring observations of the Institute of Sociology of NAS of Ukraine are analyzed.

Keywords: obstacles participation in culture, leisure structural constraints, barriers of cultural leisure practices, sociological monitoring, dynamics of participation in culture

Актуальність проблеми. Звичний погляд на нормально функціонуючий соціум передбачає наявність умов для залучення громадян в сферу культури, дозвілля, рекреації. Право на відпочинок, участь в культурі, освіту громадян держави є ознаками модерного суспільства, закріплені в конституціях і увійшли в